

Edina Solak

STRUKTURALNE OSOBITOSTI, JEZIK I STIL VAKUFNAME

Sažetak

Kao primjer za analizu odabrana je jedna sarajevska vakufnama iz 17. stoljeća, Vakufnama hadži Alije, sina Musaa. Pod naslovom Opći osvrt na diplomatičku analizu vakufname: Strukturalne osobitosti, jezik i stil – ukazano je na temeljne strukturalne elemente u diplomatičkoj obradi ove vrste dokumenata, a u analizi se fokusiralo i na specifičnosti jezika i stila, pri čemu se posebna pažnja posvetila administrativno-pravnoj registarskoj leksici vakufname. Ipak, nije zanemarena ni njena književno-umjetnička vrijednost, koja se ogleda u rimovanju i ritmizaciji rečenice u dokumentu propisanog administrativno-pravnog sadržaja, pri čemu dolazi do izražaja sposobnost sastavljača tog dokumenta da suhoparne činjenice iz teksta kroz rimovanu prozu učini lakše čitljivim i dopadljivim.

Ključne riječi: strukturalne osobitosti, jezik, stil, književno-umjetnička vrijednost, rimovanje, ritmizacija rečenice

* * *

Jezik Vakufname hadži Alije, sina Musaa iz Sarajeva, napisane 1610. godine, nosi uobičajene pravopisne osobitosti osmanskog turskog jezika s kraja 16. i s početka 17. stoljeća. Katkada se u pisanju ogleda i upotreba velariziranih vokala u genitivnim konstrukcijama i nekim derivativnim sufiksima, koja je česta u tekstovima na kraju 16. i na početku 17. stoljeća u čitavome Carstvu, a kasnije se dugo održala u zapadnorumelijskim dijalektima Turaka, kao i u izgovoru turskoga jezika kod obrazovanog muslimanskog sloja stanovništva u nekim gradskim sredinama na području zapadnoga Balkana. I sam jezik, stručnjacima za stare dokumente, na stanovit način potvrđuje da se radi o tekstu koji jeste nastao početkom 17. stoljeća. Čak bi se mogle istraživati i eventualne lokalne osobitosti tog jezika. No, budući da se radi o tekstovima koji su, prije svega, administrativno-pravne naravi, iako sadrže i brojne elemente književno-umjetničkog i tzv.

sakralnog funkcionalnog stila, treba imati na umu i sljedeće – u obrazovnom sistemu, osobito u stručnim školama za kadije, učio se i način pisanja određene vrste administrativno-pravnoga dokumenta. Tako se, naprimjer, razlikuje stil i jezik općenito u fermanima i beratima, s jedne strane, i u drugim dokumentima koji nisu pisani u visokopozicioniranim državnim institucijama u Osmanskome carstvu. To je sasvim logično, jer je drukčiji način obraćanja sultanu i velikim vezirima, a drukčiji prijateljima ili, pak, potčinjenima. O tome se razvila čitava znanost vezana za korespondenciju i pisanje dopisa i različitih administrativno-pravnih dokumenata.

Vakufnama je specifična i po svome stilu pisanja. Naime, vakufnama je temeljno pravni dokument, ali u različitim periodima pisanja vakufnama je često mjesto susreta različitih funkcionalnih stilova. Kao što to dobro naglašava Duraković (2007:159)⁵⁷, u klasičnom periodu orijentalno-islamske kulture bilo je uobičajeno strukturalno dopunjavanje različitih žanrova u jednom djelu, kao i isprepletenost različitih funkcionalnih stilova i žanrova. Tekst je imao opću funkciju odgoja (adab) – što se ogledalo podjednako i u znanstvenim djelima i u djelima administrativno-pravne naravi. Želimo naglasiti da su neke bosanske vakufname imale formu pravih rukopisnih knjiga, kao što je, naprimjer, Vakufnama Derviš-paše Bajezidagića i još neke. Derviš-pašina vakufnama, osim citata iz svetog teksta, ima i jako puno biranih stihova različitih pjesnika. Katkada po svome tekstovnome tkanju podsjeća na klasična arapska djela, u kojima se stihovima pokušava prozni tekst učiniti što zanimljivijim čitateljima.

Mi se, prije stilske analize, prvo moramo usmjeriti na temeljnu odliku vakufname kao pravno-historijskoga dokumenta. Ta osobitost vakufname jeste činjenica da se ona ubraja u onu vrstu teksta koja je precizno obilježena administrativno-pravnom registarskom leksikom. Od terminološke registarske leksike nabrojat ćemo najvažnije termine, koji određuju osnovni karakter vakufname kao pravno-historijskoga dokumenta. To je sljedeća, najčešća terminološka leksika:

VAKIF ili dobrotvor – osoba koja dobrovoljno izuzima određeni dio svoje imovine za opće dobro;

⁵⁷ Duraković, Esad (2007:159-175) „Gazi Husrev-begova vakufnama za medresu u Sarajevu“, *Prilozi za orijentalnu filologiju* 56/2006, Sarajevo.

MEVKUF – uvakufljena i iz individualnog posjeda dobrovoljno izuzeta pokretna ili nepokretna imovina;

VAKUFNAMA – isprava ili zadužbinska povelja koja sadrži očitovanje volje dobrotvora, imenovanje zadužbinske imovine, način kako će se s njom upravljati i u šta će se trošiti, imena svjedoka itd.;

MUTEVELLI – upravitelj vakufa, a imenuje ga sam vakif ili drugi nadležni organ;

NAZIR – osoba koja nadzire način raspolaganja vakufskom imovinom;

DŽABI – osoba koja je zadužbinskom poveljom ili drugim aktom nadležnog organa, imenovana da ubire vakufske prihode;

AKARAT – uvakufljena nepokretna imovina, kao što su: livade, voćnjaci, zgrade i sl.;

MUSEKKAFAT – uvakufljene nekretnine koje imaju krov, kao što su: kuće, dućani, musafirhane itd.;

MENKULAT – svaka pokretna imovina, kao što su: novac, knjige, odjeća i sl.;

SRF VAKUF – čisti vakuf, tj. zadužbina koja je određena u čiste vjerske ili humanitarne svrhe;

EVLADIJET VAKUF – porodični vakuf. Prihode od uvakufljenja imovine koriste vakifovi nasljednici, a jedan dio vakufska uprava. Nakon izumiranja muških vakifovih potomaka, svi prihodi odlaze vakufu;

MUKATA – izdavanje pod zakup vakufskog zemljišta, odnosno prodaja vazdušnog prostora iznad vakufskih površina na kojima zakupac može da sagradi građevine ili zasadi razne nasade i postaje njihovim vlasnikom, dok zemljište ostaje svojina vakufa;

IDŽARE – izdavanje vakufske imovine na korištenje trećim licima uz plaćanje određene najamnine. Iznajmljivanje se vrši putem javne licitacije;

IDŽARATEJN VAKUF – izdavanje vakufskih nekretnina pod zakup na duže vrijeme uz dvije najamnine: prva, koja je mnogo veća i uzima se unaprijed, i druga, koja je simbolična i plaća se krajem svake godine;

EVKAF-I MAZBUTA – vakufi čija je namjena jasno određena zadužbinskom poveljom, ali se tokom vremena, silom prilika, izmijeni prvobitna namjena i vakufski prihodi se počnu trošiti u svrhe koje nisu vakufnamom predviđene;

EVKAF-I GAJRI MAZBUTA – vakufi kojima upravlja mutevelija i on određuje u koje se svrhe mogu trošiti vakufski prihodi.

ISTIBDAL – zamjena vakufske imovine u slučaju kad postoji bojazan da bi ona mogla propasti. Tada se, uz dozvolu kadije, imovina može zamijeniti ili čak i prodati, pod uslovom da se za taj novac kupi druga imovina koja će služiti kao vakuf.

Dakako, uz spomenute termine sreću se i brojni drugi termini pravno-historijske naravi. Međutim, pošto se ti termini odnose najčešće na funkcioniranje drugih pravnih institucija i ne odnose se izravno na funkcioniranje vakufa, mi ćemo takve termine objašnjavati u samom tekstu koji se analizira, ili u podnožnim napomena ili, pak, u kraćem popisu manje poznatih riječi ili termina na kraju rada. Na osnovu termina i nazivlja za neke pojmove izvan institucija uvakufjavanja, a koji se sreću u vakufnamama, mogu se katkada istraživati i ostali aspekti društvenog života u sredinama gdje su nastajale vakufname. Na osnovu vakufnama koje nam daju podatke o popravkama određenih objekata saznajemo da li je neku mahalalu pogodila kakva prirodna nepogoda (poplava i sl.) ili nepogoda neke druge vrste (požar, rušenje, neprijateljski napad). Iz imena potpisnika vakufnama saznajemo o tome kad je i ko je u određenom kraju predstavljao društvenu elitu ili skupinu ljudi kojima se u društvu vjerovalo i čija riječ se prihvatala kao pravni argument. Štaviše, saznajemo i podatke o tome kako su neke žene uvakufjavale ne samo objekte nego i knjige, što je zanimljivo za rušenje stereotipa o nepismenosti žena u vrijeme «feudalne osmanske vlasti» u Bosni.

Osim navedenih podataka, u vakufnamama katkad srećemo i detalje koji su interesantni sa čisto kulturološkog aspekta, a ne samo pravno-historijskoga, kao što je primjer uvakufjavanja i opisivanja načina kako će se na najbolji način koristiti prirodna dobra i ukrašavati i pošumljavati određeni posjedi, što donekle ukazuje i na razvijen odnos vakifa-legatora prema prirodnom okolišu. Takvi su primjeri u vakufnamama gdje se posebno definira izdvajanje sredstava za održavanje grobalja, česama i drvoreda. Osobita pažnja se u nekim vakufnamama posvećivala održavanju bašči i korištenju vode za navodnjavanje zemljišta kako bi zemlja davala više usjeva. Neki vakufi su zapravo bili temelj za nastanak brojnih gradskih vodovoda, kako u Bosni tako i u ostalim pokrajinama Osmanskoga carstva. Nakim vakufnamama su precizirane mjere zaštite od poplava u proljeće kad se topio snijeg.

Ima primjera u vakufnamama gdje se izričito tražilo da se jedan dio prihoda izdvaja da se prehrane i zbrinjavaju mačke i psi lutalice.⁵⁸ Osim sredstava za imarethane, neke vakufname su precizirale i izdvajanje sredstava za održavanje javnih gradskih toaleta u većim mjestima. Nekim vakufnamama su predviđena sredstva da se djeca koja pohađaju sibjan mektebe, pa čak i starija djeca, izvode u proljeće u prirodu i da se u prirodi organiziraju dječiji teferiči.⁵⁹

U nekim vakufnamama nalaze se bilješke i nazivi za različita zanimanja koja su bila prisutna u šerijatskim sudovima (kadija, naib, muhzir, mubašir, mušavir, katib, hadim i sl.), ali se sreću i nazivi za zanimanja određenih zanata u gradskim sredinama (obično kad su neki zanatlije svjedoci čina uvakufljanja u sudnici).

Dakle, administrativno-pravni registar precizniji je termin za opis jezika vakufnama nego administrativno-pravni žanr, uglavnom zbog same funkcije vakufname kao pravno-historijskoga dokumenta, iako se katkada vakufnama može proučavati u okviru šireg pojma nego što je to registar. Kada analiziramo vakufnamu, prije svega, tekstu prilazimo kao tekstu sa prepoznatljivim pravnim diskursom. Ono što je opća osobitost pravnog diskursa to je i osobitost vakufname kao pravnog dokumenta. Postoje dvije osnovne osobine u domeni zakonodavstva, a to su: a) izvjesnost i b) odgovarajuća pravna fleksibilnost. Svaki pravni jezik određenog dokumenta, uključujući tu i bosanske vakufname, podrazumijeva:

⁵⁸ O ovome je napisano dosta radova u različitim časopisima u Turskoj, a brojni podaci dostupni su širem čitateljstvu čak i na internetu.

⁵⁹ Vidi detaljnije u: Ayverdi Ekrem Hakkı, Fatih Devrinde İstanbul Mahalleleri, *Vakıflar Dergisi*, IV., Ankara 1958, 250-261; Ateş Ibrahim, Hayrî ve Sosyal Hizmetler Açısından Vakıflar, *Vakıflar Dergisi*, XV. Ankara, 1982; Ateş Ibrahim, *Kanunî Sultan Süleyman'ın Su Vakfiyesi*, Ankara, 1987; Doğan Muzaffer, Osmanlı Devrinde İstanbul Bahçeleri, *Vakıflar Dergisi*, IV, Ankara, 1958; Ergin Osman, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişâfı*, İstanbul; Fatih Suldan Mehmed II. Vakfiyesi, (h.861/M.1456) İstanbul, 1938; Kunter Halim Baki, Vakfiyelerin Tarih ve Sosyoloji Bakımından Önemi, *Ülkü Dergisi*, VI., Ankara, 1936; Müftüzâde Esat Bey, *İstanbul Medreseleri Sebilürreşat*, 1341, XXI; Öztürk Nazif, Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar, Ankara, 1983; Racynski Edward, *1841'de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*, Çeviren: Kemal Turan, İst. 1980; Şeker Mehmet, *İslamda Sosyal Dayanışma Müesseseleri*, Ankara, 1984; Şeker Mehmet, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması*, İstanbul, 1973; Sungurbey İsmet, İslâm Hukukunda Hayvanlar Yararına Vakıflar ve Vakıf Mevzuatımızdaki Önemli Bir Eksiklik, *VII. Vakıf Haftası*, Ankara, 1990.

formuliranje onoga što je predmet dokumenta, reguliranje i tumačenje odredbi. S obzirom na vakufnamu kao posebnu vrstu dokumenta, može se govoriti i o definiranju nekih osobina jezika vakufname, kao što su: a) specifičnost, tj. *Discrete features*; b) predvidljivi postupci, činovi, pojave i jezički obrasci na razini komunikacije i leksikogramatike. Kada se žele analizirati književnoumjetnički aspekti upotrebe pravnog jezika, osobito u vakufnamama koje imaju i elemente književno-umjetničkoga funkcionalnog stila, često se sreće sa određenim unaprijed očekivanim pretpostavkama o naravi jezika vakufname. Tako se obično pretpostavlja da vakufname predstavljaju niz zaokruženih cjelina koje se međusobno stilski razlikuju. Jezik vakufnama može sadržavati i brojne proširene ponavljajuće konstrukcije kojima se želi nešto posebno naglasiti. One vakufname koje imaju naglašenu crtu kao pravni dokument, posebno one iz kasnijeg vremena, često sadrže vrlo neobične sintaksičke strukture tipične za pravni jezički diskurs. Stil vakufname varira od strogo ustaljenih konstrukcija pravne naravi do visokostiliziranog pompeznog jezičkoga izraza.

Međutim, od zahtjeva koji se moraju ispuniti prilikom sastavljanja vakufnama treba imati na umu sljedeće: preciznost, jasnoću i razumljivost širim društvenim slojevima, nedvosmislenost, sveobuhvatnost, bezličnost, dekontekstualnost ako to situacija zahtijeva ili pak kontekstualizacija ako se njome objašnjava konkretna namjera zakonodavca (vakifa / legatora), navođenje uobičajenih pravnih termina sa već svima poznatim značenjem i službenim tumačenjem. Jezik vakufname, i to treba naglasiti, jeste konvencionalizirani jezik koji je ovjeren dotadašnjom pravnom praksom u oblasti uvakufljavanja, bez obzira da li se ugovor o uvakufljanju (vakufnama) sastavljao u ime institucije ili pojedinca (pravnog ili fizičkog lica). Nekada se čini da je jezik vakufname svakodnevni govor zbog svoje razumljivosti, dok se u nekim vakufnamama toliko jezik iskomplicira da se stvara dojam da se radi o posebnom jeziku, specifičnom samo za tu vrstu dokumenata. Takva neujednačenost ne isključuje koherentnost i koheziju pisanoga teksta koji je osnova za potpisivanje i ovjeravanje spomenutoga dokumenta. Tumačenje jezika često stvara mogućnost za određene pravne praznine u tekstu vakufname koje se nastoje dodatno precizirati napomenama vakifa (legatora) za objašnjenje i otklanjanje mogućih neželjenih situacija. S obzirom na leksiku, vakufname imaju i opću i specifičnu terminologiju, posebnu sintaksu rečenice, ali i strukturu poglavlja

od kojih se sastoje. Tekstualna organizacija vakufname zavisi često od samog vakifa ili sastavljača vakufname. Neke vakufname istodobno predstavljaju i precizan pravni dokument ali i uspješno umjetničko djelo, sa izgrađenim jezikom i vrlo zanimljivom upotrebom jezika koja se približava upotrebi jezika u književnoumjetničkim djelima.

U vakufnamama se često opisuje i sam predmet – uvakufljavanje: šta se uvakufljava, sa preciznom deskripcijom uvakufljenoga dobra, ali se istodobno opisuju i pretpostavljene dinamične situacije koje iziskuju određenu pravnu regulativu koja se nudi uz opis iste. Vrlo je zanimljiva tačka gledišta koja se u vakufnami pomjera zavisno od toga na koje se autoritete vakif poziva prilikom definiranja određene pravne radnje ili situacije. Jezik i sadržaj vakufname mora biti logičan i u skladu sa postojećom pozitivnom sudskom praksom u oblasti uvakufljavanja. Za razrješavanje pretpostavljenih pravnih situacija vakif se poziva na određena «pravna vrela»: izvore iz postojeće pravne prakse u islamskom pravu, na postojeće situacije i presude (kao primjer za navođenje pravnoga lijeka), kao i na prethodne zapise i sudske bilješke koje tretiraju određeno vakufsko dobro ili situaciju uvakufljavanja.

Osnovna funkcija vakufname, kako se vidi na osnovu analize gotovo svakog teksta te vrste dokumenta, jeste propisivanje i reguliranje određenog postupka uvakufljavanja, kao i propisivanje pravnog ponašanja onih koji su zaduženi za sprovedbu pravnoga dokumenta u društvenoj praksi. Vakufnama, bez obzira na stil, teži nekoj vrsti strukturalne sistematičnosti. Definicije su prilično jasne i nedvosmislene, oslanjaju se na izvore šerijatskog prava. Uvodni dijelovi, datumi, preambule, ovjere, potpisi i pečati sastavni su dio *performativnog čina ozakonjivanja*. Zakonski propisi u vakufnamama imaju: definiciju, sadržajni dio (substantive), proceduralni dio i hijerarhijsku strukturalnu podjelu (sekcije, podsekcije, paragrafe ili slične systemske strukturalne elemente). Uz osnovne propise često se donose dopune na određene propise, prema volji i slobodnoj želji vakifa (legatora).

Glavna obilježja vakufname kao zakonskoga teksta jesu: *performativnost* i *modalnost*. Obično se koriste performativne forme (s obzirom na..., ukoliko se... i sl. konstrukcije uz upotrebu konjunktiva), a od modalnih glagola: treba, može, smije, ne smije, mora itd. Od termina sreće se opća terminologija, zatim specifična terminologija, sekundarne leksičko-terminološke jedinice i na kraju

mnoštvo prepoznatljivih ponavljajućih formulacija i administrativno-pravnih konstrukcija.

Katkada se pri diplomatskoj i filološkoj analizi srećemo i sa tzv. izvanjezičkim i sa tekstualnim (kontekstualiziranim) značenjem određenih dijelova vakufname. Specijalizirani registarski vokabular i prepoznatljiva konceptualizacija semantičkih polja u vakufnami glavni su preduvjet za analizu i razumijevanje vakufname kao pravno-historijskoga dokumenta. Treba poznavati i različite sintaksičke korelacije kako bi se što jasnije shvatilo ono što je osnovni tekst propisa, a što je kontekstualizirano tumačenje vakifa (legatora) u samom tekstu vakufname. Povremeno se sreću i neke «subjektivne» odredbama vakifa (legatora), što se često odražava i na sam jezik vakufname. Pretpostavljene situacije koje se definiraju u tekstu vakufname (pravne fikcije) moraju se temeljiti na određenim pravnim izvorima i pozitivnoj sudskoj praksi. Glavni dio vakufname najvećim svojim dijelom tematizira sadržaj vakufname i on prvi upada u oči prilikom analize svake vakufname.

Tekst vakufname mora jasno i nedvojbeno iskazivati namjeru vakifa (legatora). Bez obzira na cilj vakufnama kao pravnog dokumenta, a to je, prije svega, iskazivanje jasne namjere vakifa, u brojnim vakufnamama se srećemo sa dugačkim rečenicama, sa čestim nominaliziranim konstrukcijama, ponavljanjima, neočekivanim napomenama kojima se definiraju određene pravne restrikcije / ograničenja, umetnute rečenice koje utječu na sintaksički diskontinuitet teksta (pisane radi dodatnog pojašnjenja, sprečavanja nerazumijevanja teksta i višeznačnosti i sl.). Česte su i nezgrapne ponavljajuće konstrukcije kojima vakif nešto pokušava bolje pojasniti, kao i konstrukcije uobičajene gotovo u svim vakufnamama. Sreću se i dopunske informacije o provođenju ili primjeni određenoga propisa iz teksta vakufname.

Ipak, za bolji uvid u jezik vakufname treba se osvrnuti i na opće osobitosti jezika vakufnama iz klasičnog perioda Osmanskoga carstva. Naime, u brojnim bosanskim vakufnamama iz 16. i 17. stoljeća primjetna je optimalno naglašena poetska funkcija jezika. Na početku vakufname sreće se i neka vrsta rime i «različito distribuirani udari ritma». Autor se poigrava sinonimijom, metaforama, aluzijama, raznolikim sintaksičkim paralelizmima. Uzvišenim stilom autor vakufname izražava uzvišenost svojih osjećanja i nakanu da svoje djelo čini u ime Boga. Rima i ritmizacija teksta način su da se ta namjera postigne. Na taj način,

formira se posebna vrsta sakralnog administrativno-pravnog funkcionalnog stila. Vakufname odlikuje i neka vrsta sakralne citatnosti, kada se autor poziva na izvore islama, na Kur'an i hadis. Gradacija je prisutna u dužim uvodnim invokacijama vakufnama.

IZVORI

Kadić, Muhamed Enveri, *Tārīh-i Enverī*, Gazi Husrev-begova biblioteka, 7301-7328.

Vakufnama hadži Alije, sina Musaa, iz Sarajeva, prepis: Istorijski arhiv u Sarajevu.

LITERATURA

Duraković, Esad (2007:159-175) "Gazi Husrev-begova vakufnama za medresu u Sarajevu", *Prilozi za orijentalnu filologiju* 56/2006, Sarajevo.

Grupa autora (1996:279-382) "Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XVII stoljeće)", *Prilozi za orijentalnu filologiju* 44-45, Sarajevo.

Kunter, Halim Bakı (1938) "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd", *Vakıflar Dergisi* - I, Ankara.

Klaić, Bratoljub (2004) „Rječnik stranih riječi“, Zagreb.

Šabanović, Hazim (1973) „Književnost muslimana BiH na Orijentalnim jezicima“, Sarajevo.

Škaljić, Abdullah (1985) „Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku“, Sarajevo.

Vakufname iz Bosne i Hercegovine (XV i XVI vijek), Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1985.

Summary

As a sample for analysis, a Sarajevo 17th-century vakufnama was selected. The section titled General Review of the Vakufnama Diplomatic Analysis: Structural Features, Language and Style spotlights the basic structural elements in the diplomatic treatment of such a document, and the analysis focuses on the language and style specificities; special attention has been paid to the vakufnama administrative-legal lexis. However, its literary-artistic merits have not been neglected, which is reflected in the rhyming and sentence rhythm in the document of prescribed administrative-legal content. Here the document deviser's ability is revealed in making monotonous facts in the text easier and pleasing to read as the rhymed prose.

Key words: Structural Features, language, style, literary-artistic merits, rhyming and sentence rhythm.